

BEATA RYCIELSKA
Uniwersytet Szczeciński

Jarosław Wierziński

*Михаил Зоценко: текстологические исследования и анализы,
семантика и стилистика*
(Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 128)

Życie i twórczość Michaiła Zoszczenki, jednego z mistrzów rosyjskiego skazu i najwybitniejszych satyryków, wymienianego obok Nikołaja Gogoła i Michaiła Sałtykowa-Szczedrina, nieustannie budzi zainteresowanie badaczy. Monografia Jarosława Wierzińskiego z zakresu lingwistyki tekstu, semantyki i sylistyki stanowi kolejny krok do poznania niezwykłości języka prozy Zoszczenki. Książka objaśnia funkcje specyficznego użycia pokrętnego i zabawnego języka jego postaci. Określa kierunki rozwoju indywidualnego stylu pisarza, m.in. omawia język utworów Zoszczenki z punktu widzenia modyfikacji znaczeń jednostek językowych oraz językowej struktury tekstów, porównuje autorskie użycie języka z normatywnym językiem rosyjskim. Książka odsłania kolejne elementy wielkości talentu pisarskiego Zoszczenki.

Publikacja ta jest pokłosiem wieloletnich badań Jarosława Wierzińskiego, czemu autor daje wyraz w pracy w postaci szczegółowych analiz językowych literackiej spuścizny rosyjskiego satyryka oraz zamieszczonego w *Bibliografii* bogatego dorobku naukowego dotyczącego tej sfery studiów. Wartością monografii jest niemal całościowa prezentacja osobliwości poetyki pisarza, poszczególne jej części bowiem zawierają opis różnorodnych aspektów stylu Zoszczenki, które kształtują satyryczny charakter jego utworów.

Książka składa się ze *Wstępu* zatytułowanego *Предмет исследования и терминологические разыскания* oraz siedmiu rozdziałów: *I. Перспективный дискурс в литературном пространстве М. Зоценко*; *II. Приемы антономазии в структуре зоценковских произведений*; *III. Композиционно-коммуникативная организация зоценковских текстов*; *IV. Речевая стихия времени: различные деформации и отклонения*; *V. Языковая мистификация, или иллюзия иностранной речи*; *VI. Языковая специфика зоценковского сказа*; *VII. Приемы синонимизации и антонимизации слов и выражений в сочинениях Зоценко*. Zawiera ponadto *Zakończenie*, *Bibliografię*, *Słowo od redakcji o autorze*. W odniesieniu do poszczególnych problemów autor przytacza wybór poświęconej im literatury przedmiotu. W rozdziałach, w których jest

to niezbędne, pojawia się także *Spis skrótów* i *Wykaz słowników*. Wykorzystana w pracy bogata bibliografia dotyczy zróżnicowanej problematyki filologicznej znajdującej odzwierciedlenie w monografii: zarówno zagadnień z zakresu języka, lingwistyki tekstu, jak i literaturoznawstwa. Źródłem licznie przytaczanych przykładów są opowiadania Michaiła Zoszczenki wybrane spośród tych, które pisarz zamieścił pod wspólnym tytułem *Niebieska księga* (*Голубая книга*). Opublikowana w 1935 roku *Księga* określona została przez samego autora jako „krótka historia stosunków ludzkich” („краткая история человеческих отношений”).

Specyfikę języka prozy Zoszczenki Jarosław Wierziński charakteryzuje na tle losów porewolucyjnej Rosji. Pokazuje, że język posługujących się nim bohaterów jest obrazem ówczesnego społeczeństwa, odzwierciedleniem złożonych procesów historycznych i społeczno-politycznych, jakie miały miejsce w tamtych czasach. Twórczość Zoszczenki świadczy o braku jego akceptacji dla różnorodnych skrzywień i wad obecnych w życiu Rosji, które pisarz krytykował, osądzał i wyśmiewał. To satyra na ówczesne porządki panujące w kraju, które jak w krzywym zwierciadle znajdują odbicie w utworach pisarza.

Pierwsza część publikacji dotyczy retrospekcji jako jednego ze środków artystycznych właściwych narracji. Zoszczenko posłużył się nią w niektórych nowelach i opowiadaniach. Wierziński zwraca uwagę, że semantyczne i stylistyczne osobliwości współczesnych pisarzowi wyrażen mogą pojawiać się w tekstach, w których wykorzystuje on realia historyczne. Badacz omawia wybrane elementy poetyki pisarza należące do uzusu językowego, porównując je pod względem funkcji, jakie pełnią w tekstach Zoszczenki. Chodzi m.in. o język komentarzy odnoszących się do cytowanych przez niego fragmentów *Ruskiej Prawdy* (*Русской правды*), będącej najstarszym średniowiecznym zbiorem prawa Rusi Kijowskiej. Badacz opisuje także specyfikę tych środków językowych, która wynika z niecodziennego sposobu ich użycia przez pisarza. Przytacza na przykład słowa i wyrażenia *мордобой*, *распухшая морда*, *разбивать морды*, *отечественные морды* (s. 16) z jednej strony, z drugiej — *интуристы*, *интеллигенция*, *иностраннный специалист* (tamże), zastosowane przez Zoszczenkę w replikach, objaśnieniach, komentarzach do zaczerpniętych z tekstu *Prawdy* cytatów. Na tej podstawie charakteryzuje osobliwą w kontekście historycznym semantykę i modyfikacje w tym zakresie, które można odnaleźć w utworze Zoszczenki. W książce Wierzińskiego opis ten polega na określeniu rodzaju zmian semantycznych w użytych przez pisarza współczesnych mu słowach i wyrażeniach w odniesieniu do bardzo odległych realiów historycznych. Autor monografii omawia specyficzne użycie innych jeszcze jednostek językowych, takich jak między innymi *плenum*, *выборы*, *перевыборы*, *конференция специалистов* (s. 19), które pojawiły się w komentarzu do zdarzenia mającego miejsce w Watykanie w końcu XV wieku, *медицинские работники* (s. 20) w odniesieniu do zdarzeń umieszczonych przez pisarza w VI wieku

w Burgundii lub w 42. roku p.n.e. w starożytnym Rzymie. Badacz objaśnia przyczyny komicznej i ironicznej wymowy tekstów Zoszczenki, który przenosząc różne słowa ze swoich czasów do epoki historycznej, wyśmiewa ich aktualne znaczenie i jednocześnie daje świadectwo nietuzinkowego kunsztu artystycznego.

Druga część monografii jest poświęcona zjawisku antonomazji i charakterystyce funkcji groteskowej imion własnych, które noszą bohaterowie Zoszczenkowskich opowiadań. Na przykład: *Бутылкин, Глотов, Трупиков, Скоробогатов, Хлопушкина, Горюшкин, Червякова, Рыло, Лахудрина, Клопов, Блохин, Тупицына*. Autor publikacji objaśnia specyfikę użycia tzw. nazwisk mówiących stanowiących jedną z wyrazistych cech stylu twórczości satyrycznej pisarza. Stwierdza także istnienie innych jeszcze właściwości imion własnych, które nadał swoim bohaterom Zoszczenko. Na przykład, określenia *господин, товарищ* występują w szyku „imię — zwrot grzecznościowy — nazwisko”, stając się częścią nazwiska i tworząc komiczną formę na wzór używanego w Niemczech na początku XX wieku czy w Polsce szyku „imię-tytuł-nazwisko” typu pretensjonalnego „Antoni hrabia Magnis”, „Adam Jerzy książę Czartoryski”. Komizm budzi sytuacja, kiedy powszechnie znane imiona rosyjskie łączą się z również znanymi w kulturze światowej nazwiskami, tworząc kontaminacje typu *Сократ Палыч, Николай Палкин* czy *Борис Шекспир*, będącą najprawdopodobniej ironicznym zestawieniem nazwiska angielskiego dramaturga i imienia *Borysa* Pasternaka, który w połowie lat 30. XX wieku rozpoczął pracę nad przekładem dzieł Szekspira. Ponadto autor monografii opisuje przykład użycia przez pisarza na przemian imienia *Иван* lub *Иоанн Грозный*, co wywołuje groteskowy efekt charakterystyki postaci opartej na przeciwstawieniu cechom negatywnym bohatera cech pozytywnych i stanowi kolejny element gry językowej specyficznej dla literatury pisarza.

Trzecia część publikacji bada opowiadania Zoszczenki z punktu widzenia lingwistyki tekstu. Przykuwają w nich uwagę szczególne sposoby użycia środków językowych. Jarosław Wierziński określa ich specyficzne funkcje w tekście, objaśnia ich wpływ na kształtowanie Zoszczenkowskiego stylu. W tej części monografii autor charakteryzuje umiejętność artystyczną pisarza polegającą na groteskowym odzwierciedleniu karykaturalnej rzeczywistości w porewolucyjnej Rosji, na nadaniu językowemu obrazowi tego świata tonu satyrycznego dzięki zastosowaniu takich wyrażań i konstrukcji frazowych, które są niezgodne z normą użycia języka. Opis specyfiki poszczególnych elementów składających się na właściwy dla Zoszczenki styl ilustrują wybrane fragmenty tekstów. W postaci komentarza narratora pisarz przedstawia obrazki z życia ówczesnej Rosji w zderzeniu z komizmem dialogów, które prowadzą uczestnicy przytaczanych sytuacji. Wierziński zwraca uwagę na to, że Zoszczenko konstruuje dialogi tak, by pokazać brak kompetencji bohaterów zdarzeń, i wydobyć ich nonsensowność. Komizm dialogów polega m.in. na braku logicznego toku rozmowy, na stosowaniu potocznej

leksyki, zwrotów frazeologicznych, bezpodstawnym użyciu zapożyczonych terminów, posługiwaniu się słownictwem bez zrozumienia. Wszystkie zabiegi literackie pisarza mają wywrzeć wpływ na czytelnika, spowodować jego właściwą — negatywną — ocenę przedstawionej rzeczywistości.

W czwartej części monografii Jarosław Wierziński opisuje inne jeszcze właściwości stylu Zoszczenki. Uwaga badacza koncentruje się na różnorodnych deformacjach i błędach językowych. Charakteryzują one bohaterów pisarza pod względem ich niskiego pochodzenia społecznego, braku wykształcenia, poglądów. Są to odbiegające od języka literackiego wyrażenia, które należą do takich odmian języka narodowego, jak język potoczny, kolokwialny, regionalny. Specyfikę stylu tworzą także błędy, deformacje językowe pojawiające się na każdym poziomie języka, w tym również polegające na wykluczającym się, nielogicznym łączeniu wyrazów, typu *интеллигентный поднос*. Poprzez język, jakim posługują się bohaterowie prozy Zoszczenki, pisarz charakteryzuje i krytykuje ówczesne społeczeństwo i zachodzące w nim negatywne zjawiska. Z tego powodu po ukazaniu się *Niebieskiej księgi* (1935) przestano go właściwie publikować, uznając, że książka przekracza ramy „pozytywnej satyry poszczególnych niedociągnięć”.

Część piąta monografii dotyczy kolejnej cechy wyróżniającej satyryczny styl pisarza, mianowicie iluzji języka obcego, którym posługują się bohaterowie Zoszczenki. Wierziński pisze, że ta strona twórczości pisarza — obcojęzyczne słowa, wyrażenia, frazy — nie została jeszcze wystarczająco poznana. W tej części monografii autor objaśnia funkcje nieuzasadnionego logicznie użycia wtrąceń obcojęzycznych w wypowiedziach bohaterów przez badaczy określanych jako „nowy dla literatury rosyjskiej typ bohatera”. W przeciwieństwie do zapożyczeń mają one charakteryzować indywidualnych bohaterów Zoszczenki głównie pod względem socjalnym. Polegają one na bezsensownym, często absurdalnym, dlatego komicznym, zastosowaniu w wypowiedzi, ponadto użyte są bez znajomości języka, z którego pochodzą, zazwyczaj są niepoprawne pod względem gramatycznym. Autor monografii określa języki obce pojawiające się u Zoszczenki jako źródło takich wtrąceń.

W części szóstej Jarosław Wierziński omawia inną osobliwość stylu Zoszczenki, a mianowicie formę narracji właściwej literaturze rosyjskiej zwaną skazem. Nierozzerwalnie jest z nim związane pojęcie narratora, w twórczości Zoszczenki mającego do spełnienia szczególną rolę. Jego opowieść naśladuje żywą mowę, upodabniając się do gawędy. Narrator jest osobą nieszczególnie wykształconą, posługuje się językiem potocznym, kolokwialnym, a zdarzenie, o którym opowiada, należy do zwykłych ludzkich historii, które miały miejsce naprawdę. Autor monografii skupia się tu na określeniu cech skazu występujących na różnych poziomach języka w tekstach Zoszczenki. Wyróżnia m.in. liczne powtórzenia wyrazów, wyrażań, fraz, także wyrażenia tautologiczne, pleonastyczne. Przytacza wiele przykładów potocznego i kolokwialnego użycia słownictwa, leksyki oceniającej, która zawiera słowotwórcze formanty pełniące funkcje pozytywne, negatyw-

ną, także augmentatiwów, deminutiwów nacechowanych komicznie. Wierziński zwraca uwagę na to, że w tekstach satyrycznych Zoszczenki zgodnie z ich specyfiką przeważają derywaty morfologiczne należące do żartobliwych i ironicznych, wyrażające lekceważenie, pogardę. Wyróżnia sposoby derywacyjne, których rezultatem są potoczne i kolokwialne wyrażenia charakterystyczne dla bohaterów Zoszczenki, także obsceniczne, wulgarne, w tym przezwiska utworzone od nazw zwierząt, przekleństwa. Autor monografii zauważa, że dla satyrycznych tekstów pisarza osobliwe jest łączenie w wypowiedzi wyrazów potocznych, kolokwialnych z książkowymi.

Siódma, ostatnia, część monografii omawia synonimy i antonimy w twórczości Zoszczenki z punktu widzenia ich stylistycznego nacechowania. W rozdziale tym zwraca uwagę opis bogactwa bliskich pod względem semantycznym wyrazów zróżnicowanych na ideograficzne i stylistyczne, ponadto licznie występujących synonimów autorskich, głównie potocznych i kolokwialnych. Wierziński określa emocjonalną i ekspresywną rolę synonimów, które w tekstach Zoszczenki bywają przeciwstawiane sobie, na przykład *буркалы — глаза*. Tego typu specyficzne właściwości Zoszczenkowskiego stylu są w monografii bogato ilustrowane, podobnie jak niecodzienne użycie synonimów w opozycji w celu podkreślenia funkcji zjawiska. W twórczości Zoszczenki pojawiają się też w mniej typowych dla siebie kontekstach antonimy. Autor monografii zwraca uwagę na taką cechę poetyki Zoszczenki jak rozbieżność antonimów wynikająca z zastosowania ich w wyrażeniach, które kodują nie jednakowe, lecz różne przedmioty, na przykład *плохой редактор — хорошее произведение*. Na oryginalność stylu pisarza wpływa także obecność niespotykanych w użyciu oksymoronów, przeciwstawnych znaczeń leksemu będących przykładem enantosemii, której szczególnym przejawem w twórczości Zoszczenki jest przeciwstawienie treści utworu jego tytułowi. Inny zabieg stylistyczny polega na zestawieniu w kontekście synonimów z antonimami, jak na przykład *пышные дворцы и великолепные чертоги — бедные хижины и жалкие лачуги*.

O Michaiile Zoszczence napisano między innymi, że w kulturze światowej określony został jako zjawisko unikalne, a także: „Незадачливые западные критики увидели в его прозе сюрреалистическую фантастику. Но мы-то с вами знаем: он описывал только то, что видел вокруг...” (zob. <http://www.e-reading.club/book.php?book=100619>). Dlatego ważne jest poznanie osobliwości języka artystycznego pisarza — język ten odzwierciedla bowiem świat, w którym przyszło mu żyć, i który, jak pisał ironicznie, może za trzysta lat się zmienić. Monografia Jarosława Wierzińskiego przedstawia ich przejrzystą klasyfikację i interesującą charakterystykę.